

H. Tóth István*

NÉHÁNY GONDOLAT A MAGYAR IGEKÖTŐRŐL OROSZ NYELVI MEGKÖZELÍTÉSBŐL

Hogy a címben vállalt feladatnak eleget tehesünk, tekintsük át először a nyelvtörténeti kutatások legfontosabb, idevágó adatait!

Az ősmagyar kor végén, illetve a korai ómagyar kor folyamán váltak igekötővé a legrégebb magyar igekötők: a *ki, lè, mæg, el, be, fèl* a térnek hat különböző, egymással párosával ellentétben álló helyet, illetőleg irányt kifejező *ki, lè, mægé, elé, belé, fèlé* lativusragos határozószókból. A két legrégebb magyar igekötőnek – funkciójuk alapján – a *mæg* és az *el* bizonyul (D. Mátai 1991). További kutatások igazolják, hogy a *mægé, elé, fèlé, belé* lativusragjának redukciója mellett a *kí, lé, bé* lativusragjának megrövidülése is lezajlott a kései ómagyar kor előtt. A hosszú magánhangzóval végződő *bé* hangalakú igekötő egyes magyar nyelvjárásokban ma is él.

A kései ómagyar korban az igekötő-állományt a határozószók igekötővé válása bővítette. Az újabb igekötők közül az *alá, elé, által, egybe, össze, körül, felül, közbe* hármas szófajúságot (= igekötő, névutó, határozószó), míg mások, például a *reá, belé, bozzá, neki, vissza, hátra, baza, oda, ide* kettős szófajúságot mutatnak, ugyanis az utóbbiak névutóként nem élnek (D. Mátai 1992).

Az itt vázolt és a későbbi fejlődésű igekötők egyértelműen a magyar nyelv önálló alakulatainak tekinthetők. A fentiek figyelembevételével azt mindenképpen láthatjuk, hogy az ősmagyar kor végén, az ómagyar kor elejére kialakult igekötők elemkészletének gazdagodásáról beszélhetünk, mert valójában egyes igekötőink korábban is kialakulhattak. A magyar igekötők történetével kapcsolatban ez a folyamat azóta sem zárult le, hiszen ma is keletkeznek igekötők, sőt vannak olyanok is, amelyek éppen napjainkban vannak keletkezőben (Vörös 2003).

E jelentősnek tekinthető és elfogadható megállapítások után kerüljünk közelebb magának az igekötőnek a meghatározásához! A jelentése és a szerkezete felől nézve az igekötő az ige, illetőleg az igéből képzett névszó, valamint az igenév jelen-

* H. Tóth István PhD, tanár, 2005-ig a Lomonoszov Egyetem (Moszkva) vendégoktatója, david228@freemail.hu

tését módosító szó. Az igekötővel ellátott szavakat sajátosan viselkedő összetett szavaknak tekintjük. A magyar nyelv gyakoribb igekötőiként ezeket szokás felsorolnunk: *abba, alá, át, be, el, elő, fel, bátra, ide, ki, közbe, le, meg, neki, oda, össze, rá, szét, túl, utol, végig* stb. (H. Tóth 1997).

A *Magyar grammatika* szerint az igekötő olyan – a határozószókkal rokon – viszonyzó, amely tipikusan igéhez (esetleg igei természetű szóhoz, igenévhez, deverbális főnévhez) kapcsolódik, s elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvélem, az igék jelentésének módosítására, megváltoztatására szolgál, mint ír (писать) – *megír* (написать) – *átír* (переписать). Emellett megváltoztatja az ige szintaktikai környezetét is, tehát jelentésváltoztató szerepe szintaktikai következményekkel is járhat (Balogh 2000), például dönt vmiről (решать что-либо) – *eldönt* vmit (решить что-либо).

Annak igazolására, hogy az igekötőket a viszonyzók közé soroljuk, így érvelhetünk a) *mondatbeli szerepükre* nézvést: önállóan nem mondatrészek, nem is bővíthetők;

b) *alaktani viselkedésük* alapján: nem toldalékolhatóak, alakjuk nem változtatható;

c) *jelentésük* tekintetében: viszonyjelentést hordoznak.

Az igekötők morfológiai típusú szerkezetekben fordulnak elő, hiszen toldalékértékűek, a képzővel azonos funkciójuk (Keszler 2000): jön – *lejön* (идти – сходить), ugyanakkor határozószerű összetételi előtagok: *odaköszön* (приветствует) is lehetnek.

Az igekötők szófaji önállósága viszonylagos (Szili 1985), ugyanis szófaji státuszuk átmeneti jellegű, szerepük sokrétű. Vegyük figyelembe, hogy

a) az irány konkrét megjelölésétől: *kitekint vhonnan* (выглянуть откуда-то), *belép vhova* (войти куда-то) stb.,

b) az elvonatkoztatott értelmű alkalmazásig: *beolvas vkinek* (отчитать кого-то), *elnéz vmit* (закрывать глаза на что-либо) stb., továbbá

c) az igezemplélet árnyalásáig: *olvas – elolvas vmit*, *olvas – beleolvas vmibe* (читать – прочитать что-либо, читать – вычитать вчитываться где-либо) terjedhet.

Az igekötő funkciója a képzők szerepével is rokon. Éppen ez, vagyis az igekötő *jelentésmódosító* szerepe igen sokféle, hiszen kifejezheti

a) a cselekvés irányulását: *leugrik* (спрыгнуть), *bemegy* (зайти), *odamerészkedik* (рискнуть подойти), *visszatér* (возвратиться) stb.,

b) a cselekvés befejezettségét: *elfogy* (кончиться), *felszánt* (вспахать), *megóv* (сберегать) stb.,

c) a cselekvés/történes gyors beállását, tudniillik azt jelzi, hogy a cselekvés/történes utolsó, lényegében záró mozzanata bekövetkezett: *rádöbben vmire* (вдруг осознать что-л.), *felfigyel vkire* (обратить внимание на кого-л.), *rajtacsír* (уличить), *elvégez vmit* (закончить что-либо), *megvacsorázik* (поужинать), *kifulladás* (выматываться/измучиться) stb.,

d) a cselekvés huzamosságát: *elgondolkodik vmin* (задуматься над чем-л.), *elját-szik* (играть) поиграть, *kidíszít* (разукрасить) stb.,

- e) a cselekvés hatásosságát: *felbátorít* (приободрить), *nekigyürkőzik* (засучить рукава; приготовиться к чему-либо), *rászed* (обмануть) stb.,
 f) a cselekvés eredményét: *kiagyal* (выдумать; придумать), *behálóz* (покрыть сетью/опутать), *elszokik vmitől* (птыкнуться от чего-л., разучиться), *elbeszélget* (пбговорить) stb.,
 g) a cselekvés elkezdődését: *megindul* (отправиться), *elszégyelli magát* (пстыдиться) stb., továbbá a cselekvés/történés, illetőleg a gondolat számos árnyalati finomságát.

Sűrítő, tömörítő szerepet is játszik az igekötő, például: *fölcsenget vkit* (позвонить кому-л.), *beszemtelenkedik* (нахально войти/влезть), *becsap* (захлопнуть) stb., továbbá a tárgyatlan ige tárgyassá tételére is alkalmas, így: *kiáll(ja a próbát)* (выдержать испытание), *átrepül(i a tengert)* (перелететь море), *megfekszi (a gyomrát)* (испортить себе желудок) stb.

Jelentésspecializáló szerepe is van az igekötőknek:

- a) az alapige jelentésének megváltoztatása: *kimos* (стирать), *felmos pl. padlót* (мыть пол), *elmos pl. edényt* (мыть посуду вымыть),
 b) az eredményes cselekvés jelölése: *levizsgálják vmiből* (сдавать экзамен по чему-л.), *átalakítja pl. a tervét* (передельывать; перерабатывать проект),
 c) valaminek az elrontására utalás: *elsóz* (пересолить), *félreüt* (сделать опечатку),
 d) lekicsinylés: *lekezel vkit* (относиться свысока к кому-л.), *lenéz vkit* (пренебрегать кем-л.),
 e) felnagyítás: *felmagasztal vkit* (превозносить кого-л.), *felnéz vkire* (уважать кого-л., считать образцом кого-л.).

Az igekötők szerepe nem csak a jelentés módosítása. Az igekötők meg is változtatják az ige jelentését, az ige irányulását, s változást okozhatnak az ige bővíthetőségében, vagyis annak szintaktikai környezetében is. Ennek bizonyítására álljanak itt a következő példák:

- a) *néz: vkire* (смотреть на кого-л.), *vhova* (смотреть куда-л.), *vhonnan* (смотреть откуда-л.), *vkit* (смотреть на кого-л.)
 b) *ránéz: vkire* (посмотреть на кого-л.)
 c) *benéz: vhova* (заглядывать куда-л.)
 d) *kinéz: vhonnan* (выглядывать откуда-л.) – *megnéz: vkit* (всматриваться в кого-л.).

Ezek a jelentésmódosító és szintaktikai funkciók gyakran együtt jelentkeznek, egymásba is olvadhatnak, sőt keresztezhetik is egymást.

Az *ide*, *oda*, *baza* igekötők többszófajúak, mivel gyakran határozószóként is megjelennek a közleményben.

Ha az elöl álló igekötős ige/igeszármaszék szerkezetét a magyar nyelv szótagépítkezési rendjével szembesítjük, akkor fonotaktikai és morféma-összekapcsolódási problémákat kell megvilágítanunk. A magyar nyelv szótagépítési szabályai szerint mind a

nyílt, mind a zárt szótag jól formált, a szótagolási szabályok egyértelműek. A szótagolási szabályok morfológiai tartománya szóhatárig, az elöl álló igekötős ige/igeszarmazék konstrukcióban az összetétel határáig terjed (be-jön – войти, szét-tör – разбивать). Az igekötős igék/igeszarmazékok esetében is a szótagfűzés és a szótagperemek jólformált szavakká illeszkedésénél a morfémaépítkezés szabályait fokozottabban kell figyelembe venni, mivel ezeken a morfémahatárokon nem a fonotaktikai szabályok érvényesülnek, ugyanis nem ezek írják elő, hogy milyen fonémák követhetik egymást a morfémaakapcsolódás illesztési helyén (fel-ül – садиться, fe-lül – наверху; meg-int – порицать, me-gint – снова) (Szűcs 1999).

A magyar nyelvben a szintetikus (= összekapcsoló) építkezési sajátosságok rendkívül változatosak. Ez a gazdagság mind a névszói, mind az igei paradigmában is jelen van. A szintetikus tömörséget a szóképzésben a képzőelemek hajlékonyan és hatékonyan érvényesítik, szóösszetétellel társulva fokozódik a sűrítés mértéke (Bárcki 1975). Az igekötők szintaktikai szerepe jelentős, mivel mondatalkotók is lehetnek. Ez a tény is erősíti azt a megállapítást, hogy a szintetikus tömörség a magyar nyelv általános jellemzője. (Felolvasod? – Fel.; Прочитаешь вслух – Да.) Ugyanakkor az árnyaltabb, történeti szempontokat is kijelölő elemzés megvilágít egy másik tendenciát: a magyarban a szintézisre való törekvés mellett helyet kapott az analízis, ami kimutatható a névutók szaporodásában, a hátravetett igekötő esetében stb. Az analízis-szintézis létének és milyenségének megítélésében az igekötő kétarcú, tudniillik

- a) morfológiai helyzetben prefixumként, illetőleg összetett szó előtagjaként a szintézist támogatja (lelép – сходить),
- b) hátravetett/elváló igekötőként szintagmatikus jellemvonásával az analízist igazolja (menj be – войди).

Az igekötős kapcsolatok jelentéshordozó, másképpen funkcionális egységnek a mondat vagy a szöveg felől tekinthetőek, ugyanis nem mindegy, hogy melyik igekötőt melyik igével, milyen jelentésben társítjuk, kapcsoljuk össze: *át-, be-, bele-, el-, elő-, fel-, ki-, le-, meg-, rá-, ide-/oda-, visszalép* (перешагнуть, войти, ступить, отступить, выступить, взойти, выйти, сойти, удрать, наступить, подойти, отступить).

Az igekötők jelentős helyet foglalnak el **a szó- és írásbeli megnyilatkozásban**. Éppen ezért foglalkoznak velük sokoldalú bemutatásra törekedve a nyelvitanírók (Bokor 1991). Ugyanígy kerülnek a magyar igekötők a tankönyvszerzők érdeklődésének középpontjába, főleg akkor, ha idegen ajkúak részére készítenek tananyagokat (Máté 2001), szókincsfejlesztő szótárt (Török–Kreinin 1999), szó- és kifejezőkészletet gyarapító, a stílushatást is érzékeltető szótárt (H. Tóth 2004–2005). Az igekötők a magyar mint idegen nyelv talán legnehezebben megtanítható és megtanulható problémáját adják.

Amikor a magyar igekötőkről szólunk, megkerülhetetlenül szembetalálkozunk a **helyesírásuk kérdéseivel** is. Az igekötős igéket *A magyar helyesírás szabályainak* tizenegyedik kiadása sajátosan viselkedő összetett szavaknak nevezi. Ezért is érdemel jelentékeny figyelmet a helyesírásuk.

a) Az elöl álló igekötő helyesírása

Ha az igekötő közvetlenül a saját igéje vagy igeneve előtt áll, akkor egybeírjuk vele: *átad* (передать), *kiállítani* (выставить), *megadó* (покорный), *szembenézve* (глядя в глаза/напротив)

b) Az elváló igekötő helyesírása

Ha az igekötő a saját igéje vagy igeneve után áll, különírjuk tőle: nem adta *oda* (не отдать), írd *meg* a levelet (напиши письмо), nem nézve *le* (= nem vetve *meg*) a véleményét (уважать мнение) stb.

c) A közbeékeléses forma helyesírása

Ha az igekötő és a hozzátartozó ige vagy igenév között más szó/szavak áll(nak), akkor az igekötő megmarad külön szónak: *el* is menne (он бы тоже ушел), *le* ne jöjj (не спускайся), (причиной стало непонимание) stb.

d) Az igekötőnek az igével vagy igenévvél való egybeírása, illetőleg különírása *jelentésbeli különbségre utal:* *megvan* öt kiló is (vesít даже 5 кг/есть еще пять килограммов), *meg van* töltve a fegyvere (оружие заряжено), *beleszerettem* Alekszejbe (я влюбилась в Алексея), *bele szeretett* volna szólni (ему бы хотелось вмешаться) stb.

e) A megismételt igekötők közé kötőjelet kell tennünk, és így írjuk egybe az igével vagy az igenévvél: *ki-kinéz* (поглядывать выглядывать), *fel-felbukkanó* (показывающийся), *meg-megállva* (чуть привстав), *vissza-visszatérés* (частое возвращение) stb.

f) Az ellentétes jelentésű igekötőket kötőjellel kapcsoljuk össze, és különírjuk őket az igétől vagy az igenévtől: *ki-be* járkal az életemben (появляться в моей жизни), a nyugtalanságtól *le-föl* sétál a folyosón (он нервничал и ходил по коридору туда-сюда или взад-вперед), *előre-hátra* pillantva indult (он пошел, оглядываясь назад/туда-сюда), *le-föl* járkalás (хождение туда-сюда) stb.

g) Az igekötőül használt határozószókat külön írjuk, ha a határozószói szerepüket hangsúlyozzuk: *abba tette*, amiben korábban volt (туда же положил, где раньше было/он колотил ее на место) – *abbahagyta* (он бросил), *ide jött*, nem Andrejhez (он сюда пришел (сюда), а не к Андрею) – *idejött* hozzám (он подошел/пришел сюда ко мне) stb.

h) A személyes névmási szerepű, az igekötővel azonos **határozószókat** is különírjuk mind az igétől, mind az igenévtől: mindig csak *rá* (= őrá) *gondolok* (я все время думаю только о ней) – jólesik *rágondolnom* (мне нравится думать о ней), *hozzá* (= őhozzá) *ment vendégségbe*, nem hozzám (он пошел пришел в гости к нему, а не ко мне) – *hozzájárok*, hogy megtudják a titkomat (я согласен, чтобы мой секрет узнали), mindig *rád* (= terád) *emlékezem* (я все время помню о тебе) stb. (H. Tóth 2004).

A magyar igekötők természetéről az imént közöltek, illetőleg a más forrásokból tanultakat az alábbi elmélyítő gyakorlatokkal szemléltethetjük.*

1. Szerkesszünk igekötős igéket! Írjunk egy-egy mondatot az igekötős igékkel!	
Образуйте приставочные глаголы. Составьте с ними по одному предложению.	Construct verbs with prefixes. Make your own sentence with each of them.

- a) el, fel, meg, össze;
b) birkózik, facsarodik, lát, roppan, ül, vonul

2. Mi a különbség ezek között az igék között? Alkossunk egy-egy mondatot velük!	
Укажите разницу в значениях данных глаголов. Составьте с ними по одному предложению.	What is the difference between the following verbs? Make one sentence with each of them.

ad, árad, bead, elad, idead, felad, kiad, lead, megad, összead, ráad, visszaad

3. Alkossunk igekötős igéket, majd soroljuk be őket a megfelelő csoportba!	
Образуйте приставочные глаголы, распределите их по соответствующим группам.	Construct verbs with prefixes. Group them in a proper way.

- a) lát + el, ki, meg;
b) megy + fel, ki, össze;
c) mos + át, be, szét

Az igekötő		
megjelöli a cselekvés irányát	befejezetté teszi a cselekvést	megváltoztatja az ige alapjelentését

4. Szerkesszünk igekötős igéket, majd fejezzük be a meghatározásokat!	
Образуйте приставочные глаголы, найдите соответствующие толкования данным глаголам.	Construct verbs with prefixes. Find the corresponding meaning for each of them.

- a) számol;
b) be, el, fel, ki, meg, rá, vissza

- a) Megszüntet valamit: _____
b) Tájékoztat az elmúlt negyedévi munkáról: _____
c) Eldönti, ki lesz a hunyó: _____
d) Megnézi, mennyi aprópénze van: _____
e) Indítja az űrhajót: _____
f) A bíró a bokszolóra: _____
g) A bűnöző az ellenfelével: _____

5. Csoportosítsuk ezeket az igekötős igéket aszerint, hogy mit jelölnek meg!	
Распределите на две группы данные приставочные глаголы в зависимости от их значения.	Group the following verbs according to their meaning.

megtanul, felnagyít, meghal, elhasad, kisül, bebújik, felcsattan, eltörik, odakap, megvarr, beszöktet, elsőz, kiás, elfárad, leugrik, megmozdul, felvarr, elárul, hátra-néz, visszajön

Az ige megjelöl(i)			
a cselekvés irányát	a cselekvés kezdetét	a cselekvés befejezettségét	egyéb cselekvést

6. Nemcsak szavak, kifejezések lehetnek divatosak, hanem például a magyar nyelvben gyakran egy-egy igekötő is azzá lesz. Gondoljuk végig, hogy mit jelentenek ezekben a mondatokban az igekötős igék! Javítsuk ki a hibásan használt igekötőket a megfelelőre!	
Подумайте, что означают приставочные глаголы в данных предложениях. Исправьте предложения, в которых приставка употреблена неверно.	Please note that in Hungarian language some verb prefixes become popular the same way as words and phrases do. Read the following sentences and think of the meaning of the verbs with prefixes. Correct the sentences with misused prefixes.

- A tanár kihangsúlyozta a problémát.
- A zsűri leellenőrizte a fogalmazást.
- Imre is bepótolta a leckét.
- Oleg és Marina leutánoznak mindenkit, aki jól táncol.
- Alekszej bebiztosítja a helyét, amikor megveszi a vonatjegyét.
- A rendőr lerendezi a gépkocsivezetők vitáját.
- Mi is átbeszéltük a leckét.
- A hallgatók kitérgyalták az esetet.
- Azt újságolta Ászja, hogy kiolvasta a könyvet.
- A figyelmes gépkocsivezető betartja a szabályokat.
- Alekszandra leállította a kocsiját.
- Igaz az, hogy lebeszéltétek telefonon?
- Lebüntették Ferencet, mert leelőzte a mentőt.
- Mit gondol: Jelena megérdemelte vagy kiérdemelte a díjat?
- Az ismert színész leszerződött a színházhoz, miután lerendezte a tartozását, ezzel bebiztosította az állását.

7. Adottak az igekötős igék és a jelentéseik. Végezzük el a csoportosításukat!	
Даны приставочные глаголы и их значения. Заполните таблицу.	Study the following verbs with prefixes and their meaning. Complete the table.

Az igekötős igék és jelentéseik						
belemerül	belevág	eltér	fellép	felszáll	felvág	kimerít

kimereget, felemelkedik, elmélyed, szerepel, beül a járműbe, különbözik, felmetsz, elmerül, elkanyarodik, kifáraszt, késsel belehasít, felhág valamire, beképzelt, lesüllyed, közbeszól

8. Egészítsük ki ezeknek a szókapcsolatoknak az igéit igekötőkkel! Foglaljuk mondatba a kiegészített szó szerkezeteket!

Дополните глаголы приставкой. Составьте предложения с образованными словосочетаниями.	Complete the following phrases with appropriate prefixes. Make sentences with the completed phrases.
---	--

a) ___törte a zárat;	f) ___mossa a ruhát;	j) ___veti a kabátját;
b) ___törte a tányéért;	g) ___mossa a padlót;	k) ___veti a hálót;
c) ___törte az ablakot;	h) ___veti a krumplit;	l) ___számol a pénzzel;
d) ___törte a lovat;	l) ___veti a földet;	m) ___számol az ellenséggel
e) ___mossa a kezét;		

* Forrás: dr. H. Tóth István 2005. *Hol áll az igekötő?* (Száznál is több gyakorlat a magyar igekötős igék megismeréséhez magyar, orosz és angol nyelven). ООО „TTS” Moszkva.

Irodalom

- Balogh Judit 2000. Az igekötő. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bokor József 1991. Az igekötő. In: A. Jászó Anna (főszerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest.
- D. Máta Mária 1991. Az igekötők. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. (A korai ómagyar kor és előzményei)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- D. Máta Mária 1992. Az igekötők. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. (A kései ómagyar kor. Morfematika)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. Tóth István 1997. *Magyar nyelv (a „Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés” programban tanulóknak)*. Alkotószerkesztő: Zsolnai József. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- H. Tóth István 2004. *Leltározó. (Feladatgyűjtemény leíró magyar nyelvtanból, magyar szövegtanból, magyar stilisztikából és a magyar nyelv helyesírásából)*. ООО «TTS», Moszkva.
- H. Tóth István 2004–05. *Magyar–orosz igekötők (Szó- és kifejezőképességet gyarapító, a stílusbatást is érzékeltető szótár orosz nyelvűeknek)*. A Magyar Ösztöndíj Bizottság Intéző Bizottságának 2004. július 9-én kelt határozata értelmében doktori részképzésre elnyert tudományos ösztöndíj keretében készülő kézirat, Moszkva.
- Keszler Borbála 2000. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Máté József 2001. *Igéző (Igekötős igék gyakorlókönyve)*. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.

- Szili Katalin 1985. Az igekötő és az igekötős ige mibenlétéről. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 7. Budapest.
- Szűcs Tibor 1999. *Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Török Ilona-Kreinin, Lea 1999. *Magyar-észti igekötős szótár*. Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia, Tartu.